

УДК 802.373

**МОРФОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(на матеріалі французької та української мов)**

Смужаниця Діана Іванівна
м.Ужгород

У статті проаналізовані особливості морфологічного термінотворення в юридичній термінології, яка виконує одну з найважливіших функцій у житті суспільства, оскільки є засобом вираження правових

понять та правових відносин. Серед значної кількості моделей словотвору юридична терміносистема обирає для себе тільки деякі. Саме вони лежать в основі системної організації правової термінології.

Ключові слова: юридична термінологія, термінологічний словотвір, модель термінотворення, терміноелемент.

Сучасний стан розвитку наукових учень характеризується посиленням інтересом до вивчення термінологічної лексики. Це пояснюється зростанням значущості термінології, розвитком новітніх технологій, що тісно переплітаються із піднесенням ролі науки в суспільстві. Розширюється міжнародне співробітництво спеціалістів різних країн, ділова й комерційна співпраця між державами, що веде до створення інтернаціонального термінологічного фонду та уніфікації різномовних терміносистем.

У цьому зв'язку важливе місце належить саме юридичній термінології, оскільки вона виконує чи не найважливіші функції в житті суспільства, будучи засобом вираження правових понять. Термінологічний словотвір залишається предметом аналізу значної кількості наукових праць сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Утворення нових юридичних термінів проходить за тими ж словотворчими моделями і за допомогою тих же словотворчих засобів, що і в словах загальнолітературної мови. Значне місце в морфологічному термінотворенні належить афіксації, тобто деривації за допомогою афіксальних морфем, поєднаних із словотворчою основою. Серед великої кількості моделей афіксального словотвору термінологія обирає для себе тільки деякі. Однак, на думку багатьох учених, саме вони стають одним з головних факторів системної організації термінології. Так, Т. Панько підкреслює, що „в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології [2, 121].

Афікс повинен включати „термін у певну матрицю системи, тому семантичне навантаження його у зв'язку з цим інше, ніж у загальнонародній мові: конкретніше, чіткіше” [2, 168].

Як показав аналіз морфологічної структури досліджуваної вибірки юридичних термінів, більшість із них становлять іменники. Тому розглянемо насамперед морфологічний спосіб творення французьких юридичних термінів-іменників та їх українських відповідників. Найчисленнішими серед них є терміни, утворені за наступними моделями.

Модель 1. **V + -tion**, відповідником якої в українській мові здебільшого є модель: основа дієслова + **-ння**

abolir → *abolition* – скасувати → скасування;

incarcérer → *incarcération* – помістити в тюрму → утримання в тюрмі;

légaliser → *légalisation* – узаконювати → узаконення.

Терміноелемент **-tion** є досить активним при творенні юридичних термінів. За похідну основу береться основа дієслова, а новоутворений термін (як у французькій мові з терміноелементом **-tion**, так в українській з терміноелементом **-ння**) вживається на позначення процесу.

Модель 2. **V + -ment**, де дієслово означає саму дію, а утворений додаванням **-ment** іменник – результат дії.

enlever → *enlèvement* – вилучати → вилучення;

dédommager → *dédommagement* – відшкодовувати збитки → відшкодування втрат.

Українські юридичні терміни, які відповідають моделі 2, як видно з прикладів, утворюються також додаванням до основи дієслова суфікса **-ння**.

Модель 3. **V + -eur** → **V + -ач** в українській мові.

Така модель лежить в основі утворення термінів-іменників на позначення предметів чи осіб за виконуваною роботою, видом діяльності.

attiser → *attiseur* – підбурювати → підбурювач;

extorquer → *extorqueur* – вимагати → вимагач.

Подібною до попередньої є модель 4. **V + -ien**. Іменник, утворений від дієслівної основи, означає рід занять, професію. Українською мовою передається моделями **V + -ач** або **V +**

-ець

garder → *gardien_m* – охороняти → охоронець, наглядач → наглядач.

Модель 5. **V + 0**. Від дієслівних основ без додавання будь-якого терміноелементу утворюються іменники загального значення, іменники, які позначають здебільшого результат дії.

insulter → *insulte_f* – ображати → образа;

forcer → *force_f* – брати силою → насилля;

exiler → *exil_m* – виганяти → вигнання;

fouiller → *fouille_f* – обшукувати → обшук;

garder → *garde_f* – наглядач → нагляд.

Більшість французьких термінів-іменників, утворених за моделлю 5, мають за еквівалент відповідну модель **V + 0** в українській мові. Особливістю термінів з нульовим суфіксом є те, що вони позначають процес дії або результат, наслідок дії. Якщо ж у французькій мові термін-іменник моделі **V + 0** є абстрактним поняттям, то його українським відповідником частіше виступатиме термін з суфіксом **-ння** для позначення процесу або просто віддієслівний іменник: *виганяти* – вигнання, *ображати* – образа.

Наступні кілька моделей ґрунтуються на утворенні спільно-кореневого іменника додаванням термінотворчого елементу до вихідного терміна-іменника.

Модель 1. **N + -ment**, при цьому абстрактний іменник, утворений від дієслова разом з термінотворчим елементом **-ment** формують новий термін-іменник, що позначає здебільшого результат дії.

débouté → *déboutement* – відмова (в позові) → постановою суду про відмову (в позові).

Модель 2. **N + -ier**. Від іменника – назви установи, додаванням термінотворчого елементу **-ier** утворюється термін-іменник на позначення діяча цієї установи або ж професії:

douane_f → *douanier_m* – митниця → митник;

greffe_m (du tribunal) → *greffier_m* – канцелярія суду → секретар суду;

gêôle_m → *gêolier_m* – тюрма → тюрмний наглядач.

Слід відмітити, що при утворенні юридичних термінів за цією моделлю не існує єдиних морфологічних норм поєднання основи з терміноелементом. У деяких випадках основа просто зливається з ним, інколи вона трансформується або ж втрачає кінцеві звуки – проходить усічення основи. В українській мові утворений юридичний термін містить суфікс **-ик** чи **-ач** для позначення особи-діяча.

Модель 3. **N + -age**, де **N** – іменник-діяч після приєднання термінотворчого елементу **-age** утворює новий іменник з позначенням дії чи стану, виражених основою вихідного **N**:

brigand → *brigandage* – злочинець, що здійснив озброєний напад → озброєне пограбування.

Описана модель є підґрунтям для наступної, при якій основа іменника з **-age** приєднує терміноелемент **-eur**, формуючи таким чином термін на позначення особи-діяча за виконуваною ним роботою. Так, наприклад за моделлю **N – -age + -eur** утворені терміни-іменники:

cambrilage_m → *cambricoleur_m* – квартирна крадіжка → квартирний злодій;

carambouillage_m → *carambouilleur_m* – шахрайство → шахрай;

chômage_m → *chômeur_m* – безробіття → безробітний.

Терміни, що позначають особу-діяча, утворюються також за моделями:

N + -iste: *grève* → *gréviste* – страйк → страйкар, бунтівник.

N + -é: *handicap* → *handicapé* – обмеження працездатності → особа з обмеженою працездатністю. А в їхніх відповідниках в українській мові часто використовуються слова людина,

особа, або ж типові для загальнолітературної мови суфікси на позначення особи, діяча -**ар**, -**ик**, -**ач**. Тобто, українські моделі відповідники наступні:

Ім.+ ар, Ім.+ ик, Ім.+ ач.

Наступна модель **N + -erie** формує іменники-назви установ від термінів-іменників назв професії:

gendarme_m → *gendarmerie_f* – *жандарм* → *жандармерія*. Українським відповідником слугуватиме термін з кінцевим -**ерія**

Ми не ставили собі за мету визначити місце певної моделі в системі термінотворення французької чи української юридичної лексики, оскільки для цього необхідно не тільки виявити, а й описати модель: частотність або поширеність її вживання в спеціальній літературі, семантична наповнюваність, продуктивність, активність, співвіднесеність її з іншими моделями.

Префіксацію як спосіб утворення нових термінологічних одиниць і поповнення юридичних термінів також можна віднести до поширених. Продуктивними залишаються префікси латинського та грецького походження, які формують юридичні терміни зі сфери міжнародного вжитку.

Розглянемо детальніше відповідники найуживаніших термінотворчих елементів. Так, терміноелемент **со-** має значення спільності, подібності і передається українською мовою здебільшого:

1) словами з префіксом **спів-**:

collaboration_f – *співробітництво*; *coindivisaire_m* – *співвласник*;

2) термінами з префіксом **ко-**: *co-impérium* – *коімперіум* (*спільна влада кількох держав над чужою територією*);

3) словосполученнями, утвореними за схемою: „**один**” + **переклад основи терміна**: *coégérant_m* – один із управляючих; *cohéritier_m* – один із спадкоємців (при наявності кількох);

4) словосполученнями, що включають слово **разом** або його контекстуальні відповідники: *cohabiter* – *жити разом*.

Терміноелемент **dis** входить до складу юридичних термінів із значенням, протилежним словотвірній основі чи зі значенням ненааявності певної ознаки. В українській мові вони відтворюються:

1) українськими термінами із префіксом **дис-**: *discréditer* – *дискредитувати*; *discrimination* – *дискримінація*;

2) термінами з префіксом **роз-**: *dislocation (d'un Etat)* – *розчленування (держави)*;

3) термінами з префіксом **пере-**: *disqualifier* – *перекваліфіковувати*;

4) термінами-словосполученнями, у складі яких зустрічаються слова „**звільняти**”, „**припинення**”, „**ліквідація**”: *dissolution_f* – *припинення діяльності, розформування, ліквідація*; *dispenser* – *звільняти від обов'язків*.

Французькі юридичні терміни з терміноелементом **extra** мають за формальні відповідники в українській мові **екстра-**, **поза-**, рідше **не-**: *extracontractuel* – *позадоговірний*; *extraconjugal* – *позашлюбний*; *extralégal* – *незаконний*; *extrajudiciaire* – *позасудовий*; *extraterritorial* – *екстратериторіальний*.

За допомогою термінотворчих елементів **sub-** та **sous-** утворюються юридичні терміни зі значеннями неповноти вираження певної властивості, підпорядкування вищій ланці в ієрархічній структурі.

В українській мові формальним відповідником цього терміноелемента є префікс **суб-**, однак це не означає, що терміни з префіксами **sub-** чи **sous-** найдаліше передаються українськими термінами із префіксом **суб-**. Існує кілька еквівалентних варіантів у межах юридичної терміносистеми української мови:

1) терміни з префіксом **суб-**: *sous-contrat_m* – *субпідряд*; *sous-compte_f* – *субрахунок*; *sous-préfet_m* – *субпрефект*; *sous-licence_f* – *сублицензія*;

2) терміни з префіксом **під-**: *subdivision_f* (*administrative*)

– *підрозподіл*; *sous-bail_m* – *піднайм*; *subornation_f* – *підкуп*. У виразі *subornation d'interprète* вживається у значенні спонукання перекладача до неправильного перекладу. Існують терміни, для яких однаково підходить у перекладі вживання як міжнародного терміноелемента **суб-**, так і українського **під-**: *subordination_f* – *підпорядкування, субординація*;

3) терміни з префіксом **недо-**: *sous-estimation_f*, *sous-évaluation_f* – *недооцінка, занижена оцінка*; *sous-livraison_f* – *недопоставка*;

4) термінами зі словами „нижчий”, „молодший” за званням чи посадою: *sous-directeur_m* – *заступник директора*; *sous-brigadier_m* – *чин молодшого керівного складу в поліції*; *soussigné_m* – *нижчепідписаний*.

Терміноелемент **quasi-** утворює терміни-іменники, відповідниками яких в українській мові є також терміни з запозиченим елементом **квазі-**, або ж власне українським префіксом **псевдо-**. На нашу думку, при такому перекладі доцільно подавати коротке пояснення або ж перекладати значення описовим методом: *quasi-délit_m (civil)* – *квазіделікт (навмисне правопорушення)*, *quasi-contrat_m* – *квазіконтракт, квазідоговір (ведення чужих справ без доручення)*. В останньому випадку можна використати терміноелемент **псевдо-**: *quasi-contrat_m* – *псевдодоговір*.

Частіше українському терміноелементу **псевдо-** відповідає при перекладі французький еквівалент **pseudo-**: *pseudo* – *рécidive_f* – *псевдорецидив (здійснення кількох злочинів внаслідок збігу несприятливих обставин)*; *pseudonyme_m* – *псевдонім*.

Міжнародний терміноелемент **poly-** має значення „багато” і перекладається українською мовою своїм безпосереднім відповідником **полі-** або ж словами з початковою основою **багато-**: *polygamie_f* – *багатошлюбність*; *polygraphe_m* – *поліграф, детектор брехні*.

За допомогою префікса **pré-** утворюються французькі юридичні терміни, українські відповідники яких:

1) приєднують слова „**попередній**”, „**наперед**” до значення основи: *précrédit_m* – *попередня оплата*; *prédécède_m* або *prétourant_m* – *раніше померлий*; *préfinancement_m* – *попереднє фінансування, передоплата*; *préfixer* – *встановлювати наперед*; *préméditer* – *наперед обдумовувати*;

2) використовують термін з префіксом **перед-**: *préfinancement_m* – *передоплата*; *préretraite_f* – *передпенсійне припинення трудової діяльності*;

3) передаються описовим шляхом через розкриття лексичного значення позначуваного поняття: *prédécé_m* – *смерть однієї особи, яка настала раніше смерті іншої особи*; *prédelinquant_m* – *особа, схильна до вчинення злочинів*.

Префіксальний тип термінологічного словотвору в обох мовах існує практично тільки у своєму монопрефіксальному різновиді (98,3% у французькій та 95,4 в українській мовах відповідно) з основною морфемою у постпозиції до додаткової.

Менш характерним для проаналізованого мовного матеріалу є префіксально-суфіксальний спосіб термінотворення, зокрема, доволі поширеним явищем при цьому є наявність одного з терміноелементів греко-латинського походження у французькій мові, що значно спрощує його розуміння та переклад, оскільки термінотворчий елемент має чітко закріплені за ним загальновідомий зміст. В українській мові він матиме свій власнеукраїнський відповідник або ж описовий варіант тлумачення його значення: *indémontrable* – *те, що не можна довести*; *détournement_m* – *викрадення, присвоєння*, *enlèvement_m* – *одиначне ув'язнення, антидопитання*, *enquête* – *позначення задньою датою, контр-інтерв'ю*, *contre-interrogatoire_m* – *перехресний допит*; *multirécidiviste* – *багаторазовий рецидивіст*; *multicarte_m* – *торговий представник кількох фірм*.

Виявлено групи однокореневих віддієслівних юридичних

термінів, які позначають активну і пасивну особу-діяча певного процесу: *lésér* – заподіяти збитки, *lésé_m* – особа, що зазнала втрат, *lésionnaire_m* – той, що завдає збитки. Як показав аналіз нашого досліджуваного матеріалу, похідні французькі терміни залишаються ціліснооформленими майже у всіх випадках та утворюються за суфіксальними моделями.

Таким чином, за характером термінотворення в підмові юриспруденції нами не виявлено особливих розходжень у типології морфем чи словотворчих моделей. У порівнюваних терміносистемах паралелізм віддієслівного, відіменного чи відад'єктивного термінотвору, а також домінування словотворчих аналогів свідчать про типологічну близькість юридичних терміносистем на словотворчому рівні.

Література і джерела

1. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / Вячеслав Іванович Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.
2. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
3. Драюк В.М., Журавльов С.Ю. Російсько-український словник юридичних термінів. – К.: Юрінформ, 1993 – 241 с.
4. Cornu G. Vocabulaire juridique. – P.: P.U.F., 1990. – 935 p.

В статтє проанализированы особенности морфологического словообразования в юридической терминологии, которая выполняет одну из наиболее важных функций в жизни общества, являясь средством выражения правовых понятий и правовых отношений. Среди значительного количества моделей словообразования юридическая терминосистема выбирает для себя только некоторые. Именно они лежат в основе системной организации правовой терминологии.

Ключевые слова: юридическая терминология, терминологическое словообразование, модель словообразования, терминологический элемент.

The author of the article has analyzed the morphological features of terms in legal terminology, which performs one of the most important functions in a society as means of expressing legal concepts and relations. Among the large number of models of word formation, legal terminological system chooses for itself only some of them. They namely underlie the systematic organization of legal terminology.

Keywords: legal terminology, terminology derivation, the model of terminology system, term.